

УДК 340.6

ЩОДО РОЗУМІННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ
UNDERSTANDING OF PROFESSIONAL LEGAL CONSCIENCE

Куренда Л.Д.,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

У науковій статті проводиться аналіз поглядів провідних вчених теорії держави та права щодо характеристики важливих положень у визначенні поняття професійної правосвідомості, що дозволяє сформулювати пропозиції для теоретичних передумов її подальшого поглибленого вивчення.

Ключові слова: свідомість, професія, фахівець, право, держава, правосвідомість.

В научной статье проводится анализ взглядов ученых теории государства и права относительно характеристики важных положений в определении понятия профессионального правосознания, что позволяет сформулировать предложения для теоретических предпосылок дальнейшего углубленного изучения.

Ключевые слова: сознание, профессия, специалист, право, государство, правосознание.

In the scientific article analyzes the views of leading scientists theory of state and law regarding the characteristics of important provisions in the definition of professional conscience that allows us to formulate proposals for the theoretical assumptions of further in-depth study.

Key words: conscience, profession, professional, right, state, legal conscience.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глибокі демократичні перетворення, формування засад ринкової економіки, утвердження й забезпечення прав і свобод людини, які визнаються найвищою соціальною цінністю, неможливі без належного рівня правового розвитку країни, який визначається рівнем дієвості права. Право діє так і настільки, наскільки його здійснюють, у зв'язку з чим великого значення набуває ефективна діяльність правових інститутів, важливою передумовою якої виступає розвинена професійно-правова свідомість. Вона значною мірою визначає якість юридичної практики, забезпечує втілення в суспільному житті принципів конституційного ладу, виступає гарантією реалізації й захисту прав та свобод людини і громадянина, впливає на функціонування державних інституцій та органів місцевого самоврядування. Дослідження професійно-правової свідомості має позитивний момент як практичному плані що сприяє удосконаленню професійної підготовки юристів так і у теоретичному, усвідомленні ролі професійної правосвідомості в процесі правоутворення і правореалізації. Отже, не випадково проблеми дослідження правосвідомості взагалі і правосвідомості професійної, зокрема, привертала до себе увагу численних учених-юристів як минулого, так і сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в юридичній літературі значна кількість наукових праць присвячується вивченню поняття правосвідомості, його змісту, структури, функцій, значення або вивченню професійної правосвідомості окремих груп (судій, співробітників органів внутрішніх справ, нотаріусів та ін.). Окремі аспекти проблеми були предметом дослідження таких науковців, як: Ю.М. Грошевий, В.В. Гриб, П.М. Рабинович, С.С. Сливка, В.А. Супрун, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика та інші. У той же час, як самостійний предмет дослідження професійна правосвідомість виступає значно рідше. Як наслідок – недостатньо обґрунтованим залишається обрання критерію вирішення професійної правосвідомості як різновиду свідомості правової, чітко не встановлені її відмінності від інших видів останньої, не осмислено роль професійної правосвідомості у процесах розвитку й реалізації права за сучасних умов розвитку суспільства, недостатньо вивчені деформації професійної правосвідомості та ін. Саме це обумовлює, необхідність дослідження поняття професійної правосвідомості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є аналіз поглядів провідних вчених теорії держави та права щодо характеристики важливих положень у визначенні поняття професійної правосвідомості, що дозволить сформулювати пропозиції до теоретичних передумов її подальшого поглибленого вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В юридичній літературі термін „професійна правосвідомість” може вживатися для позначення поняття, яке відбиває правову свідомість юристів як соціальної групи і якісно своєрідний рівень сприйняття правових явищ. Іншими словами, професійну правосвідомість можливо вивчати і як різновид групової, і як специфічний спосіб опанування правової дійсності. Більше того, на нашу думку, її тлумачення виключно як правової свідомості юристів є однобічним, неповним. Воно зосереджено на дослідженні проблем формування групової професійної правосвідомості, її взаємодії

і взаємозв'язку з індивідуальною й суспільною правосвідомістю. У той же час питання, так би мовити, якості професійної свідомості (притаманні їй спеціальні правові знання, переконання, навички, почуття, їх співвідношення, взаємодія з іншими видами суспільної свідомості) залишаються в певному розумінні на другому плані. На наш погляд варто провадити аналіз професійної правосвідомості як певного специфічного рівня сприйняття права та явищ, пов'язаних з ним, і як різновиду групової правосвідомості. За такого підходу професійна правосвідомість може бути досліджена як правова свідомість юристів, сутність та особливості якої конкретизуються у змісті правової ідеології і правової психології, в системі притаманних юристам правових знань, уявлень, ціннісних орієнтацій [1, с. 19].

Професійна правосвідомість має власне призначення, у якому виражаються її сутність і соціальна роль. Таке призначення виявляється в ідеальному типі професійної правосвідомості. Окремі науковці стверджують, що правосвідомість юриста-практика відрізняє не просто стійке позитивне ставлення до права та практики його застосування, а солідарність з правовими приписами, розуміння корисності, необхідності і справедливості їх реалізації, звичка дотримуватися правового закону [2, с. 17]. В рамках даної позиції ідеальна правосвідомість юриста передбачає поважне ставлення до права й закону, а необхідним компонентом професійної свідомості юристів визнається установка на активну правомірну і професійно значиму поведінку. Така соціально-правова установка включає: а) готовність юриста до активного використання своїх професійних прав з метою захисту особистої безпеки громадян, їх прав і свобод, законних інтересів, точне й неухильне дотримання правових норм; б) готовність до справедливого, відповідального і свідомого виконання свого професійного обов'язку; в) прагнення вдосконалення права відповідно до загальнолюдських морально-правових цінностей [2, с. 18].

Ю.М. Грошевий, досліджуючи структуру професійної правосвідомості суддів виділив такі її елементи: 1) пізнавальний, змістом якого є система власних знань про право; 2) оціночний, куди входить система оцінок про справедливість або несправедливість правових заборон, ефективність правових приписів кримінально-процесуальної форми для досягнення цілей і завдань правосуддя; 3) вольовий, який виступає як усвідомлення юридичних прав та обов'язків, покладених на суддів, готовність до здійснення своїх повноважень відповідно до цілей і завдань правосуддя; 4) поведінковий, що регулює вибірковість поведінки судді під час здійснення ним професійних функцій, а також професійну систему правил поведінки; 5) елементи соціально-правової психології [3, с. 173].

Ці положення в цілому є правильними, але тільки за умови, якщо під цією ідеальною правосвідомістю юриста ми будемо мати на увазі професійну правосвідомість як певний специфічний якісний рівень сприйняття правових явищ. Немає достатніх підстав включати в групову професійну правосвідомість установку на неухильну реалізацію правових цінностей. Правосвідомість професійна індивідуальна чи групова в цьому сенсі може бути хибною, тобто деформованою. За приклад можна навести дослідження правосвідомості студентів МДУ імені М.В. Ломоносова. Результати означеного соціологічного дослідження свідчать про те, що студенти юридичного факультету сприймають нормальними явища фінансових та економічних

злочинів [4, с. 82]. У даному випадку має місце деформована групова професійна правосвідомість, яка проходить першу стадію свого формування. Юрист може бути високопрофесійним у своїх знаннях та вмінні їх використовувати, але мати метою своєї діяльності неправові цілі.

Отже, якщо вести мову про найбільш загальне призначення професійної свідомості як якісного рівня опанування правової дійсності, то, вважаємо, ним є забезпечення збереження та подальшого розвитку правопорядку й правової справедливості в суспільстві. З огляду на це доцільно включити в теоретичну модель професійної правосвідомості ціннісно-правові орієнтації, установки як окремих її елементів. Ідеться про те, що професійній правосвідомості властиве не тільки знання базових правових цінностей, а й готовність втілювати їх у життя в процесі повсякденної юридичної практики.

Характеристика професійної правосвідомості як різновиду правової свідомості вимагає встановлення її предмета, суб'єктів, якісної своєрідності структурних елементів, притаманного способу сприйняття правових та пов'язаних з ними явищ та інших суттєвих ознак, які складають специфіку досліджуваного явища.

Що стосується предмета (об'єкта) професійної правосвідомості, то він співпадає з предметом (об'єктом) свідомості правової, який є спільним для всіх видів останньої. Таким чином, предметом правосвідомості взагалі і професійної, зокрема, можуть бути будь-які правові явища, які власне і становлять правову дійсність як правовий вимір буття людини й суспільства, а також суспільні відносини, що потребують правового регулювання. Якщо конкретніше, то йдеться, про а) реальні суспільні відносини, які потребують правового регулювання, б) результат правового регулювання – правовідносини, в) юридично значимі (правомірні або неправомірні) дії, поведінку, діяльність відповідних суб'єктів, г) правосвідомість, правову культуру інших суб'єктів і свою власну, окремі її структурні елементи, д) право (основні принципи права, право в цілому, галузі, інститути права, окремі юридичні норми), е) правові теорії, концепції, почуття та ін.

Також зауважимо, що наступним важливим моментом у характеристиці професійної правосвідомості є з'ясування її суб'єкта. Узагальнюючи, розглянемо чотири варіанти суб'єктів, які потенційно можуть бути визнаними носіями професійної правосвідомості:

1) суб'єкт не має ні юридичної освіти, ні юридичної практики; він є фахівцем у відповідній неюридичній сфері, але здійснення ним своєї „профільної” професійної діяльності певним чином пов'язано з правом. Прикладом може бути вчителька з історії, яка викладає в школі основи правознавства, журналіст, який спеціалізується на підготовці матеріалів із правової тематики, директор підприємства, який у силу своєї діяльності добре обізнаний з певним видом цивільно-правових договорів тощо. На нашу думку, у такому випадку йдеться про правосвідомість представників неюридичних професій, яка відповідає найбільш розвиненому рівню буденної правосвідомості і набуває певних ознак правосвідомості професійної. Деякі компоненти останньої властиві й посадовим особам, які не є юристами-професіоналами.

Наразі слід відзначити, що деякі вчені професійну правосвідомість відносять до спеціалізованої [5, с. 56]. Вбачається більш послідовним використання терміна «спеціалізована правосвідомість» для позначення правосвідомості осіб різних неюридичних професій, професійна діяльність яких потребує певних правових знань. Рівень останніх є вищим від повсякденної свідомості, але не «досягає» до рівня правосвідомості професійної. У рамках же останньої можна вирізнити спеціалізовану професійну правову свідомість суддів, адвокатів, нотаріусів тощо;

2) суб'єкт має юридичну освіту, але не має юридичної практики. У такому випадку ми поділяємо точку зору М.Я.

Соколова, який вважає, що юридична освіта є ознакою, підлеглою юридично-професійній діяльності, коли йдеться про визначення поняття „юрист” [6, с. 11]. У цьому разі суб'єкт проходить лише перший етап формування професійної свідомості – отримання спеціальної юридичної освіти, але без другого етапу – набуття юридичного досвіду. При цьому процес формування професійної правосвідомості залишається незавершеним, отже, вести мову про суб'єкта професійної правосвідомості немає підстав;

3) суб'єкт не має юридичної освіти, але його діяльність пов'язана з правотворчою або правозастосовною діяльністю. У науковій літературі неодноразово висловлювалася думка про те, що професійна правосвідомість притаманна не тільки юристам за фахом, а й іншим суб'єктам, діяльність яких пов'язана з правотворчою чи правозастосовною діяльністю [7, с. 7].

На нашу ж думку, у такому випадку теж не може йтися про суб'єкта професійної правової свідомості. Соціальні зв'язки дедалі ускладнюються, що цілком природно призводить до все більшого ускладнення правової дійсності. А це, у свою чергу, зумовлює необхідність спеціальної юридичної освіти для зайняття юридичною практикою. До цього дійшли навіть країни англо-американської правової сім'ї, де досить довго ця освіта була не обов'язковою, щоб стати юристом. Звісно, як виняток можливі випадки, коли правова свідомість особи, яка займається правотворчою діяльністю в парламенті, приміром, досягає рівня правосвідомості професійної. Проте це не спростовує загального негативного висновку про можливість визнання таких осіб суб'єктами професійної правосвідомості. А той факт, що в Україні значна частина працівників органів внутрішніх справ, а також абсолютна більшість депутатів парламенту не є юристами за фахом, ще не може бути достатньою підставою для протилежного висновку;

4) суб'єкт має юридичну освіту, і юриспруденція складає зміст його професійної діяльності. Професія, як певний набір навиків і якостей у тому чи іншому виді діяльності, становить собою відносно самостійний, конкретно-історичний, спеціалізований та інституціолізований рід занять, який виник під впливом соціального поділу праці. До важливих її ознак як виду діяльності, можна віднести наступні: а) відносно довготривале, а найчастіше довічне виконання певних функцій; б) наявність спеціальних знань, освіти, вмінь і навичок, здобутих у період роботи; в) отримання оплати за свою працю, доходу, що забезпечує підтримання існування працівника та його родини; г) створення певного суспільного статусу, способу життя людини, її поведінки як на роботі, так і поза нею [8, с. 466]. Вбачається, що тільки в такому (останньому) випадку йдеться про суб'єкта професійної правосвідомості, тобто ним виступає особа, яка є юристом за фахом і професійно займається юридичною практикою.

Виділення спеціального суб'єкта професійної правосвідомості є недостатнім для її характеристики. У даному разі йдеться лише про зовнішні (формальні) ознаки останньої. З точки зору якісної характеристики професійної правосвідомості необхідно розкрити її особливості як певного своєрідного способу усвідомлення правової дійсності. Сутність професійної правосвідомості конкретизується в її змісті – системі правових знань, оцінок, уявлень, стереотипів, традицій, звичок, ціннісних орієнтацій тощо. Елементи змісту професійної правосвідомості структурно організовані в когнітивний (раціонально-ідеологічний), емоційно-психологічний і поведінковий (практичний) компоненти [9, с. 13]. До раціонально-ідеологічних компонентів правосвідомості належать знання у формі уявлень, понять та ідей про минуле, чинне або бажане право і явища, з ним пов'язані. До емоційно-психологічних – емоції, настрої, почуття, які формуються на підставі правових знань. До поведінкових (раціонально-

емоційно-вольових) – правові установки, вольові якості (наполегливість, цілеспрямованість), мотиви та ін.

Зауважимо, що глибина пізнання правових явищ через професійну правосвідомість визначається станом її основних компонентів. Професійна правосвідомість відрізняється від правової повсякденної й науково-професійної (наукової) не за складовими компонентами змісту, а за якістю, глибиною, співвідношенням останніх і характером зв'язків між ними.

Як **висновок** варто зазначити, що професійно-правова свідомість з точки зору глибини пізнання правових явищ становить собою спеціалізовані правові знання, вмін-

ня, навички, переконання, почуття, за допомогою яких здійснюється предметна юридична діяльність. Вона відрізняється особливим підходом до права як інструмента юридичної діяльності. Отже, суттєвою ознакою професійно-правової свідомості є її яскраво виражений праксеологічний характер, що зумовлює специфіку пізнання правових явищ через професійно-правову свідомість. Така специфіка визначається унікальним сполученням теоретичних та емпіричних елементів сприйняття правової дійсності, яке змістовно розкривається через розгляд взаємодії і співвідношення правосвідомості професійної з науковою й повсякденною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тодика Ю.М. Конституційні засади формування правової культури / Тодика Ю.М. – Х. : РАЙДЕР, 2001. – С. 19.
2. Гриб В.В. Факторы, влияющие на формирование профессионального правосознания российских юристов / Гриб В.В. // История госуд. и права. – 2003. – № 6. – С. 17.
3. Грошевий Ю. Роль професійної правосвідомості судді у формуванні рішення суду: кримінально-процесуальний аспект / Грошевий Ю. // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 6. – С. 173.
4. Арутюнян С.Л. Правосознание студентов МГУ им. М.В. Ломоносова: отдельные показатели социально-криминологического анализа / Арутюнян С.Л. // Вестн. МУ. Сер. 11. Право. – 2000. – № 1. – С. 82.
5. Грошевой Ю.М. Профессиональное правосознание судьи и социалистическое правосудие / Грошевой Ю.М. – Х. : Вища школа, 1986. – С. 56.
6. Соколов Н.Я. Профессиональное сознание юристов / Соколов Н.Я. – М. : Наука, 1988. – С. 11, 12.
7. Царенко В.І. Формування правосвідомості особистості військовослужбовців-прикордонників України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Царенко В.І. ; Національна академія ПВУ. – К., 2003. – С. 7.
8. Музичук О.М. Сутність та загальна характеристика професіоналізму працівників органів внутрішніх справ / Музичук О.М. // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Вип. 28. – Х., 2004. – С. 446.
9. Булгакова Д.А. Индивидуальное правосознание и его роль в развитии социально-правовой активности личности в условиях зрелого социализма : автореф. дис ... канд юрид наук : 12.00.01 / Булгакова Д.А. ; Институт философии права АН Казахской ССР . – Алма-Ата, 1984. – С. 9.